ABDUSAID KO‘CHIMOV IJODIDA FOLKLOR AN’ANALARINING BADIIY-ESTETIK TALQINI

Yakubova Shahlo Avazxonovna- Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada Abdusaid Ko‘chimov ijodida folklor an’analarining badiiy-estetik talqini ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada adib asarlarida xalq og‘zaki ijodiga xos obrazlar, ramzlar, motivlar, xalqona ifoda usullari, tabiat va bola obrazi, ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligi, milliy qadriyatlar hamda tarbiyaviy-estetik g‘oyalar o‘rganiladi. Abdusaid Ko‘chimov ijodi, ayniqsa, bolalar adabiyoti bilan bog‘liq bo‘lib, unda xalq ertaklari, maqollar, dostonlar va rivoyatlarga xos poetik tafakkur zamonaviy badiiy shaklda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijasida adib ijodida folklor unsurlari tayyor shaklda ko‘chirilmasdan, yangi badiiy mazmun bilan boyitilgani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Abdusaid Ko‘chimov, folklor, xalq og‘zaki ijodi, bolalar adabiyoti, badiiy-estetik talqin, xalqona obraz, ramz, milliy tafakkur, tabiat obrazi.

Kirish.

O‘zbek adabiyotining shakllanishi va taraqqiyotida xalq og‘zaki ijodi muhim estetik manba bo‘lib xizmat qilgan. Xalq ertaklari, dostonlari, maqol-matallari, rivoyatlari, afsonalari, qo‘shiqlari va topishmoqlari xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy dunyosi, axloqiy qarashlari hamda estetik didini o‘zida mujassam etadi. Shu sababli yozma adabiyotda folklor an’analariga murojaat qilish ijodkorning milliy badiiy tafakkur bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Abdusaid Ko‘chimov ijodi ana shunday xalqona estetik manbalardan oziqlangan adabiy hodisalardan biridir. U bolalar adabiyoti, she’riyat, nasr va publitsistika sohalarida samarali ijod qilgan adiblardan hisoblanadi. Manbalarda Abdusaid

Ko‘chimov 1951-yil 15-mayda Samarqand viloyatining Urgut tumanida tug‘ilgani, 1968–1972-yillarda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining o‘zbek tili va adabiyoti fakultetida tahsil olgani qayd etiladi.[1] Uning “Toshburgut”, “Mening yulduzim”, “Chanoq”, “Halqa”, “Ikki bahor”, “Umid daraxtlari”, “Qiyofa”, “Yosuman”, “Baland tog‘lar”, “El suv ichgan daryolar” kabi kitoblari adabiy jamoatchilikka tanilgan.[2]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Abdusaid Ko‘chimov asarlarida folklor an’analari faqat tashqi bezak yoki mavzu sifatida emas, balki obraz yaratish, estetik ta’sirni kuchaytirish, bolalar ruhiyatiga yaqin badiiy dunyo yaratish, milliy qadriyatlarni singdirish va tarbiyaviy g‘oyani ifodalash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois adib ijodini folklor an’analari nuqtayi nazaridan tahlil qilish o‘zbek bolalar adabiyotining milliy-estetik asoslarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili

Folklor va yozma adabiyot munosabati adabiyotshunoslik va folklorshunoslikda muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. O‘zbek folklorshunosligida Hodi Zarif, To‘ra Mirzayev, K. Imomov, B. Sarimsoqov, O. Safarov kabi olimlar xalq og‘zaki ijodining janriy tarkibi, obrazlar tizimi, poetik xususiyatlari va tarbiyaviy ahamiyatini o‘rganganlar. “O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi” kabi tadqiqotlarda folklor janrlari xalq hayoti, urf-odati, qadriyatlari va badiiy tafakkurining ifodasi sifatida baholanadi.[3] Ayrim ilmiy maqolalarda ham xalq og‘zaki ijodi namunalarining bola tarbiyasida tasavvurni kengaytirish, ezgu fazilatlarni shakllantirish, didaktik ta’sir ko‘rsatishdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Xorijiy folklorshunoslikda V.Y. Proppning “Ertak morfologiyasi” asari alohida ahamiyatga ega. Propp 1928-yilda e’lon qilingan ushbu tadqiqotida ertaklarning ichki tuzilishi, qahramon harakati va voqea rivojining takrorlanuvchi funksiyalarini tahlil qilgan.[4] Bu nazariya folklor obrazlarini oddiy tasviriy vosita emas, balki ma’lum badiiy vazifani bajaruvchi tizim sifatida tushunishga yordam beradi.

Abdusaid Ko‘chimov ijodini o‘rganishda bolalar adabiyoti, xalqona obraz, tabiat ramzlari va tarbiyaviy-estetik g‘oya masalalari muhim o‘rin tutadi. Adibning mehnat faoliyati bolalar matbuoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan: u “Lenin uchquni” — hozirgi “Tong yulduzi” gazetasida muxbir, bo‘lim mudiri, mas’ul kotib va bosh muharrir lavozimlarida ishlagan.[5] Bu holat uning ijodiy dunyosida bola ruhiyati, bolalarga xos tasavvur, sodda va ta’sirchan ifoda ustuvor bo‘lishiga zamin yaratgan.

Asosiy qism

1. Folklor an’anasi va adibning badiiy tafakkuri

Folklor an’anasi yozma adabiyotga ikki asosiy yo‘l bilan ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, yozuvchi xalq og‘zaki ijodidagi tayyor obraz va motivlardan foydalanadi. Ikkinchidan, ijodkor xalqona fikrlash usulini o‘zlashtirib, yangi obrazlar yaratadi. Abdusaid Ko‘chimov ijodida ikkinchi holat kuchliroq namoyon bo‘ladi. U xalq og‘zaki ijodiga xos tasvirlarni bevosita ko‘chirmaydi, balki ularni zamonaviy bolalar adabiyoti ehtiyojlariga moslashtirib, yangi estetik mazmun bilan boyitadi.

Adib asarlarida tabiat, bola, tog‘, daryo, qush, daraxt, yulduz, bahor kabi obrazlar ko‘p uchraydi. Bu obrazlar xalq og‘zaki ijodida ham keng tarqalgan ramziy birliklardir. Masalan, xalq ertaklari va dostonlarida tog‘ — ulug‘vorlik, sinov, sabr va matonat belgisi; daryo — hayot, poklik va davomiylik ramzi; daraxt — ildiz, avlod, baraka va o‘sish timsoli; qush — erkinlik, orzu, xabar va ruhiy parvoz belgisi sifatida talqin qilinadi.

Abdusaid Ko‘chimovning “Baland tog‘lar”, “Umid daraxtlari”, “El suv ichgan daryolar”, “Mening yulduzim”, “Toshburgut” kabi asar nomlarining o‘ziyoq adib badiiy tafakkurida folkloriy ramzlar muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.[6] Bu nomlarda xalqona obrazlar shunchaki tabiat manzarasi sifatida emas, balki insoniy fazilat, ma’naviy o‘sish, umid, jasorat va vatanparvarlik g‘oyalarini ifodalovchi estetik vosita sifatida qo‘llanadi.

2. Tabiat obrazlarining folkloriy-estetik vazifasi

Abdusaid Ko‘chimov ijodida tabiat obrazlari alohida badiiy vazifa bajaradi. Xalq og‘zaki ijodida tabiat inson hayoti bilan uzviy birlikda tasvirlanadi. Ertaklarda tog‘lar gapiradi, qushlar yordam beradi, daraxtlar panoh bo‘ladi, suv hayot baxsh etadi. Bu tasvirlarda tabiat insondan ajralgan narsa emas, balki uning ma’naviy hamrohi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ko‘chimov ijodida ham tabiat obrazlari bolaning dunyoni anglash jarayoni bilan bog‘liq holda tasvirlanadi. Masalan, “Umid daraxtlari” nomidagi daraxt obrazi o‘sish, kelajak, ishonch va avlod davomiyligini anglatadi. Xalqona tasavvurda daraxtning ildizi o‘tmishni, tanasi bugungi hayotni, shoxlari esa kelajakni bildiradi. Shu ma’noda adib daraxt obrazidan foydalanib, bolalarda kelajakka ishonch, ezgulikka intilish va hayotga mehr tuyg‘usini shakllantiradi.

“Baland tog‘lar” nomidagi tog‘ obrazi ham folkloriy-estetik mazmunga ega. Xalq dostonlarida tog‘ qahramonning sinov maydoni, kuch va bardoshlilik timsoli sifatida keladi. Abdusaid Ko‘chimov ijodida tog‘ bolani yuksaklikka, qat’iyatga, sabrga undovchi badiiy ramz sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday tasvir bolalar adabiyotida juda muhim, chunki bola murakkab axloqiy tushunchalarni ko‘pincha obrazlar orqali osonroq anglaydi.

“El suv ichgan daryolar” nomi esa daryo obrazining xalq hayoti bilan bog‘liqligini bildiradi. Daryo xalq og‘zaki ijodida rizq-ro‘z, poklik, hayot va yurt davomiyligining ramzi sifatida talqin qilinadi. Adib bu obraz orqali ona zamin, xalq hayoti, tabiatga munosabat va ekologik madaniyat g‘oyalarini badiiylashtiradi. Abdusaid Ko‘chimovning tabiatni asrab-avaylashga oid asarlari xalqaro YuNESKO mukofoti bilan taqdirlangani haqidagi ma’lumotlar ham uning ijodida ekologik va tarbiyaviy g‘oya muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.[7]

3. Qush obrazi va erkinlik motivi

Folklor an’analarida qush obrazi eng qadimiy va keng tarqalgan ramzlardan biridir. Qush xalq qo‘shiqlari, ertaklari, afsonalari va dostonlarida ko‘pincha erkinlik,

xabar, orzu, baxt, najot yoki yuksalish timsoli sifatida keladi. Bulbul — go‘zallik va ishq, qaldirg‘och — bahor va mehr, burgut — jasorat va balandlik, lochin — chaqqonlik va mardlik belgisi sifatida xalq poetik tafakkurida mustahkam o‘rin egallagan.

Abdusaid Ko‘chimovning “Toshburgut” asari nomidagi burgut obrazi xalqona ramziy tafakkur bilan bevosita bog‘liq. Burgut oddiy qush emas, balki baland parvoz, kenglik, kuch, ozodlik va jasorat timsolidir. “Toshburgut” birikmasida esa burgut obraziga mustahkamlik, bardoshlilik, og‘ir sinovlarga chidamlilik ma’nolari ham qo‘shiladi. Demak, adib qush obrazini faqat tabiat tasviri sifatida emas, balki insoniy fazilatlarni ifodalovchi badiiy-estetik ramz sifatida ishlatadi.

Bolalar adabiyotida qush obrazi bolaning orzu qilish qobiliyatini, tasavvurini va ruhiy erkinligini kuchaytiradi. Bola qush orqali parvoz, kenglik, erkinlik va jasoratni tasavvur qiladi. Shu jihatdan Ko‘chimov ijodidagi qush obrazlari xalq ertaklari va qo‘shiqlaridagi obrazlar bilan mazmunan yaqinlashadi. Biroq adib ularni zamonaviy badiiy talqin orqali yangi ruhiy-estetik mazmun bilan boyitadi.

4. Bola obrazi va xalqona tarbiya an’anasi

Xalq og‘zaki ijodida bola obrazi ko‘pincha beg‘uborlik, topqirlik, samimiyat va ezgulik timsoli sifatida beriladi. Ertaklarda yosh qahramon ko‘p hollarda kattalar uddalay olmagan ishni uddalaydi, sinovlardan o‘tadi, haqiqatni topadi, adolatni tiklaydi. Bu holat xalq tafakkurida bolaning ichki pokligi va tabiiy donoligiga ishonch kuchli bo‘lganini ko‘rsatadi.

Abdusaid Ko‘chimov ijodida ham bola obrazi markaziy o‘rinda turadi. Adibning bolalar matbuoti va bolalar adabiyoti bilan bog‘liq faoliyati uning asarlarida bolalarcha nigoh, hayrat, samimiyat va tasavvur kuchli bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatgan.[8] Uning “Boychechak” va “Hovlidagi maydoncha” hikoyalari 5-sinf adabiyoti materiallari tarkibida o‘rganilishi ham adib ijodining maktab yoshidagi o‘quvchilar tarbiyasi va estetik didini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Adib bolalar obrazini yaratishda xalqona soddalikdan foydalanadi. U bolaning ichki dunyosini murakkab falsafiy tushunchalar bilan emas, balki tabiat, o‘yin, do‘stlik, mehr, orzu va hayotiy kuzatishlar orqali ochadi. Bu usul xalq ertaklari va rivoyatlariga xos: ularda ham murakkab axloqiy haqiqatlar sodda voqea, obraz yoki ramz orqali tushuntiriladi. Masalan, yaxshi bola — ezgulik tarafdori, mehnatsevar qahramon — g‘olib, dangasa yoki ochko‘z obraz esa mag‘lub bo‘ladi. Ko‘chimov ijodida ham bolalar ruhiyatiga mos bunday axloqiy-estetik mezonlar seziladi.

5. Xalqona til va badiiy ifoda

Folklor an’analarining yozma adabiyotga ta’siri faqat obraz yoki syujetda emas, balki tilda ham ko‘rinadi. Xalq og‘zaki ijodi tili obrazli, sodda, ohangdor va ta’sirchan bo‘ladi. Maqol, matal, ibora, takror, parallelizm, ritmik tuzilish, xalqona qiyos va jonlantirishlar folklor poetikasining muhim belgilaridir.

Abdusaid Ko‘chimov asarlarida xalqona tilga xos soddalik va ta’sirchanlik muhim estetik omil bo‘lib xizmat qiladi. Bolalar adabiyotida tilning sodda va ravon bo‘lishi alohida ahamiyatga ega. Chunki bolalar murakkab nazariy tushunchalarni emas, jonli obraz, harakat va aniq tasvirni tezroq qabul qiladi. Adib xalqona ifoda vositalari orqali bolalar qalbiga yaqin badiiy muhit yaratadi.

Ko‘chimov ijodida tabiat hodisalarini jonlantirish, predmetlarga insoniy sifat berish, qisqa va obrazli tasvirlardan foydalanish folkloriy uslubning belgilari sifatida ko‘rinadi. Masalan, daraxtning “umid” bilan bog‘lanishi, daryoning “el suv ichgan” manba sifatida talqin qilinishi, burgutning toshdek mustahkam jasorat timsoliga aylanishi xalqona badiiy tafakkurning zamonaviy shaklda davom etayotganini bildiradi.

6. Ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligi

Xalq og‘zaki ijodining asosiy estetik tamoyillaridan biri ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligidir. Ertaklarda ezgu qahramon ko‘pincha sinovdan o‘tadi, yovuz kuchlarga qarshi kurashadi va oxir-oqibat g‘alabaga erishadi. Bu model bolalarda

adolat, sabr, jasorat, halollik va mehr-oqibat kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Abdusaid Ko‘chimov ijodida bu qarama-qarshilik zamonaviy hayotiy mazmunda namoyon bo‘ladi. Uning asarlarida yovuzlik har doim dev, ajdar yoki sehrgar shaklida kelmasligi mumkin. Ba’zan u loqaydlik, tabiatga befarqlik, mehrsizlik, yolg‘on, dangasalik yoki mas’uliyatsizlik ko‘rinishida ifodalanadi. Ezgulik esa tabiatga mehr, do‘stlik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik va pok niyat orqali namoyon bo‘ladi.

Bu jihatdan Ko‘chimov folkloriy modelni zamonaviylashtiradi. U xalq ertaklaridagi qadimiy ezgulik-yovuzlik ziddiyatini bugungi bola hayoti, maktab muhiti, tabiatga munosabat va ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘laydi. Natijada folklor an’anasi yangi badiiy-estetik vazifa bajaradi: bola ongida milliy qadriyatlarni zamonaviy axloqiy muammolar bilan bog‘lab tushuntiradi.

Natija va muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Abdusaid Ko‘chimov ijodida folklor an’analari quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, adib xalq og‘zaki ijodiga xos **ramziy obrazlar**dan samarali foydalanadi. Tog‘, daryo, daraxt, qush, yulduz, bahor kabi obrazlar xalqona ma’no qatlamiga ega bo‘lib, adib ijodida yangi badiiy-estetik mazmun kasb etadi.

Ikkinchidan, Ko‘chimov ijodida folklor an’analari **bolalar ruhiyatiga mos badiiy shakl**da beriladi. Murakkab axloqiy g‘oyalar sodda, obrazli va ta’sirchan tasvirlar orqali ochiladi.

Uchinchidan, adib folkloriy obrazlarni **zamonaviy tarbiyaviy masalalar** bilan bog‘laydi. Tabiatni asrash, ona yurtga mehr, do‘stlik, halollik, jasorat, mehnatsevarlik kabi g‘oyalar xalqona ramzlar orqali ifodalanadi.

To‘rtinchidan, uning ijodida folklor an’analari **milliy-estetik tafakkur**ni

shakllantiruvchi vosita vazifasini bajaradi. Adib bolaga xalqona obrazlar orqali milliy dunyoqarash, estetik did va axloqiy mezonlarni singdiradi.

Shunday qilib, Abdusaid Ko‘chimov ijodida folklor an’analarining badiiy-estetik talqini oddiy ta’sir yoki o‘xshatish darajasida qolmaydi. U adibning obraz yaratish uslubi, mavzu tanlashi, til imkoniyatlaridan foydalanishi va tarbiyaviy g‘oyani ifodalashida tizimli poetik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Abdusaid Ko‘chimov ijodi xalq og‘zaki ijodi an’analari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan adabiy-estetik hodisadir. Uning asarlarida folklorga xos obrazlar, ramzlar, motivlar va xalqona ifoda usullari zamonaviy bolalar adabiyoti talablariga mos holda qayta talqin qilinadi. Adib xalq og‘zaki ijodidagi tayyor syujetlarni oddiy takrorlamaydi, balki ularning ichki poetik imkoniyatlaridan foydalanib, yangi badiiy mazmun yaratadi.

Ko‘chimov ijodidagi tog‘, daryo, daraxt, qush, bola, yulduz, bahor kabi obrazlar xalqona estetik tafakkurning zamonaviy shaklda davom etayotganini ko‘rsatadi. Bu obrazlar orqali adib bolalarda ezgulik, vatanparvarlik, tabiatga mehr, orzu, jasorat va ma’naviy poklik kabi fazilatlarni shakllantirishga intiladi.

Demak, “Abdusaid Ko‘chimov ijodida folklor an’analarining badiiy-estetik talqini” mavzusi o‘zbek bolalar adabiyoti, folklor va yozma adabiyot munosabati, milliy obrazlar poetikasi hamda tarbiyaviy-estetik tafakkur masalalarini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ko‘chimov A. **Toshburgut**. — Toshkent, 1981.
2. Adibning “Toshburgut”, “Mening yulduzim”, “Chanoq”, “Halqa”, “Umid daraxtlari”, “Baland tog‘lar”, “El suv ichgan daryolar” kabi asarlari manbalarda qayd etiladi.

3. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. “O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi” asarida o‘zbek folklorining janriy-poetik xususiyatlari yoritilgan.

4. V.Y. Proppning “Ertak morfologiyasi” asari 1928-yilda e’lon qilingan bo‘lib, unda xalq ertaklarining takrorlanuvchi funksiyalari tahlil qilingan.

5. Mirzayev T. **O‘zbek folklori asoslari**. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

6. Safarov O. **O‘zbek bolalar folklori**. — Toshkent: O‘qituvchi, 1985.

7. Zarif H. **O‘zbek folklori masalalari**. — Toshkent: Fan, 1970.

8. Propp V.Y. **Morfologiya skazki**. — Leningrad: Academia, 1928.

9. Meletinskiy E.M. **Poetika mifa**. — Moskva: Nauka, 1976.

10. Abdusaid Ko‘chimov tarjimai holi va asarlari haqida ma’lumot. Asarlar.uz.

11. Ko‘chimov Abdusaid haqida ma’lumot. UzPedia.

12. Abdusaid Ko‘chimov haqida maqola. Gulxan.uz.